

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Být slepým – způsoby vnímání světa z perspektivy nevidomých

Lukáš Kaška

Plzeň 2015

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Katedra Sociologie
Studijní program Sociologie
Studijní obor Sociologie

Bakalářská práce

Být slepým – způsoby vnímání světa z perspektivy nevidomých

Lukáš Kaška

Vedoucí práce:

PhDr. Tomáš Kobes, Ph.D.

Katedra sociologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2015

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2015

PODĚKOVÁNÍ:

Děkuji vedoucímu mé bakalářské práce PhDr. Tomášovi Kobesovi Ph.D. za odbornou pomoc při výběru tématu a vedení práce. Dále děkuji svým respondentům za ochotu podělit se o svůj příběh.

OBSAH

1. ÚVOD	7
2. TEORETICKÁ ČÁST.....	9
2.1 Přijímání informací a zrakové vnímání	9
2.2 Ztráta zraku	10
2.3 Začlenění slepců do společnosti	11
2.4 Smyslové vnímání u nevidomých	12
2.5 Vnímání okolního světa	13
2.5.1 Prostorová orientace	13
2.5.2 Vnímání barev	16
2.5.3 Osobní setkání	17
2.6 Snění nevidomých	17
2.7. Shrnutí teorie	18
3. METODOLOGIE.....	19
3.1 Sběr a zpracování dat	19
3.1.1 Biografická metoda.....	19
3.1.2 Etnometodologie.....	20
3.1.3 Rozhovory	21
3.1.4 Hledání respondentů	22
3.2 Kritéria výběru respondentů	22
3.3 Etická stránka výzkumu	22
3.4 Popis respondentů.....	23
3.4.1 Jiří	23
3.4.2 Petra	24
3.4.3 Petr	24
3.4.4 Josef	24
4. ANALÝZA.....	25
4.1 Orientace v prostoru	25
4.2 Barevné vnímání	33
4.3 Setkání s lidmi	35

4.4 O čem sní nevidomí.....	36
4.5 Mediátory.....	36
4.6 Pohled na realitu.....	38
5. ZÁVĚR.....	39
6. BIBLIOGRAFIE.....	42
6.1 Seznam použité literatury.....	42
6.2 Seznam použitých internetových zdrojů.....	43
7. RESUMÉ.....	45

1. ÚVOD

Cílem bakalářské práce je zprostředkovat způsoby vnímání světa nevidomými. Práce si dává za cíl odhalit perspektivu, ze které vnímají svět lidé neschopní vidět. Jde o to, jakými prostředky a způsoby nevidomí získávají informace a komunikují s okolním prostředím. Pro většinu lidí je nemyslitelné, že by si dali pásku přes oči tak, aby neviděli a měli ji na sobě několik hodin možná den, týden, měsíc, rok. Oni však nemají na výběr. Nemohou si pásku sundat z očí a znovu vidět. To je důvod, proč se každým dnem jejich tělo přizpůsobuje životu „po tmě“. Většina slepých však žije plnohodnotný život a otázkou v této souvislosti je, jak vnímají okolní svět, jakým způsobem se v něm orientují a co všechno při tom využívají. Jak tedy vnímají okolní svět? Jak se v něm mohou bez zraku orientovat? Jak zvládají osobní setkání s ostatními lidmi?

Pro potřeby této práce se uskutečnil výzkum založen na sběru dat pomocí rozhovorů s lidmi, kteří vnímají okolní svět bez zraku. Polovina respondentů je slepá od narození a polovina o zrak přišla v průběhu života. Práce je složena ze tří hlavních částí – teoretické část, metodologie a praktické část. Teoretická část obsahuje základní informace o konceptech, fenoménech a problematice práce. Metodologie popisuje průběh výzkumu, užité metody a práci s respondenty. Část analytická je jádrem celého textu a v ní se budeme snažit rozklíčovat hlavní otázky práce. V této části se také opřeme o rozhovory s nevidomými.

Teoretická část slouží k lepšímu uchopení a pochopení klíčových otázek kladených v této bakalářské práci. Zabývá se tím, jak funguje lidské vnímání, definuje slepotu a vymezuje některé její kategorie, zabývá se problematikou začlenění slepců do normální společnosti. Dále poskytuje teoretickou podporu pro klíčová témata jako je smyslové vnímání u nevidomých, jejich vnímání prostoru, barev a lidí při osobní komunikaci dále řeší způsob snění nevidomých.

V kapitole metodologie je popsán způsob sběru a zpracování dat výzkumu. Dále je zde přiblížena biografická metoda a entometodologie,

nechybí ani popis práce s respondenty, tedy jejich kontaktování, kritéria výběru a průběh rozhovorů. Následuje krátká charakteristika respondentů a kapitola obsahuje také etickou otázku výzkumu.

Samotná analýza obsahuje úryvky rozhovorů, které pomáhají osvětlit problematiku toho, jak nahlíží nevidomí na svět. Budeme se zabývat především orientací v prostoru, kde se podělíme o praktické informace z každodenního života respondentů. Věnovat se budeme též vnímání barev, odhalíme, jestli se vůbec barvy slepých lidí nějakým způsobem dotýkají. S vizuálním vnímáním souvisí též sny, což je další téma analytické části, které nám pomůže odkrýt další část zkoumané perspektivy. Pozornost bude věnována též mediátorům, tedy díky čemu slepci zakoušejí svět. Poslední část analýzy ukazuje etnometodologickou perspektivu reality z optiky slepců.

2. TEORETICKÁ ČÁST

Teoretický úsek práce se bude věnovat vysvětlením základních konceptů, se kterými pracujeme v analytické části. Dále poslouží jako teoretická základna pro uvedení do problematiky nevidomých. Toto téma je však rozsáhlé, proto budou uvedeny jen nejdůležitější informace, které pomohou k pochopení zkoumaného fenoménu.

2.1 Přijímání informací a zrakové vnímání

Lidé vnímají okolí, podněty a informace díky smyslovým receptorům. Zjednodušeně je můžeme nazývat smyslovými orgány. Člověk má 5 základních smyslů a jsou jimi čich, hmat, chuť, sluch a zrak. Informace ze smyslových receptorů dále vedou nervové dráhy do mozku, který uspořádá informace z vnějšího prostředí tak, abychom je mohli přijmout a zpracovat. Tento proces je nazýván vnímání okolního prostředí. Je-li však jedna z částí (receptor, nervové dráhy nebo smyslové centrum) v mozku poškozena, člověk ztrácí daný smysl (Štréblová 2002: 9–11). Tedy způsob přijímat informace z okolního světa v rámci daného poškozeného smyslu. V práci se budeme věnovat problematice ztráty zraku, tedy neschopností vnímat svět pomocí zrakového vnímání, očima.

Člověk přijímá zrakovými vjemy 75–80 % informací z okolního světa (Flenerová 1985: 53). Zrak lidem slouží především k orientaci v prostoru a určování vzdáleností a polohy jak objektů, tak samotného pozorujícího jedince. Pomáhá lidem při běžných činnostech. Dále zrak hraje velkou roli v poznávacím procesu např. poznání rozlišování světla a tmy. Důležitý je také emoční zážitek, který zrak umožňuje, jako je především vnímání barev (Štréblová 2002: 10–11). Díky zraku se člověk dokáže orientovat také ve společnosti ostatních lidí. V následující podkapitole popíšeme druhy slepoty a přístupy k tomuto handicapu a tím vymezíme konkrétněji oblast zájmu v rámci fenoménu slepoty.

2.2 Ztráta zraku

Zrakové postižení je definováno jako stálé narušení vnímání pomocí zraku, které činí postiženým problémy v běžném životě. Postižení je po korekci vady nebo korekce provést nelze (Finková 2012: 41). Slepota a slabozrakost vytvářejí vážné překážky pro normální průběh poznávacích procesů a také práce (Litvak 1979: 10). Existuje mnoho dělení nevidomých lidí, nás však nejvíce zajímá základní dělení na absolutní neboli totální slepotu a částečnou neboli parciální slepotu. Absolutní slepota se vyznačuje nemožností vidět. Částečná slepota umožňuje vnímat světlo, tvary, barvy. Pro naše záměry bude pozornost věnována pouze kategorii absolutní slepoty, protože náš zájem vylučuje jakékoliv přijímání informací pomocí zraku (Litvak 1979: 9).

Nevidomé můžeme dále dělit podle mnohých kritérií na různé druhy a poddruhy. Důležité pro nás bude následující dělení, též dle Litvaka, protože nás zajímá, kdy nevidomí o zrak přišli. Jedná se o dvě skupiny: první jsou nevidomí od narození a druhou osleplí. Do první skupiny řadíme jedince, kteří se buď slepí narodili nebo o zrak přišli, než se naučili mluvit – zpravidla do tří let. Musí zde být splněna podmínka, že takovéto dítě nemá žádné zrakové představy. Druhá skupina je charakteristická jedinci, kteří o zrak přišli v průběhu života a zachovaly se jim v paměti v určité míře vizuální obrazy. Litvak k této problematice dodává, že čím déle člověk může zrakové vjemy užívat, tím je po oslepnutí menší dopad anomálního faktoru na rozvoj jedince a jeho psychiky (Litvak 1979: 10). Je tedy evidentní, že slepota od narození nebo oslepnutí v průběhu života ovlivní život jedince a nás bude zajímat, jakým způsobem se nevidomí staví k jejich postižení.

Oldřich Čálek popisuje, jakým způsobem je možné se s handicapem srovnat. V rámci adaptace na zrakový handicap může nastat buď akceptace nebo nonakceptace zrakové vady. V případě akceptace se daný jedinec smíří s tím, že nevidí. Přijme svůj handicap a snaží se co nejvíce zapojit do života za pomoci speciálních metod a postupů k tomu určených. V případě nonakceptace se postižený nesmíří se svým handicapem. Může popírat skutečnost, že nevidí a snažit se fungovat jako by viděl – to se však nedaří.

Nevidomí v tomto stádiu odmítají užívat speciální pomůcky. Další možnost je přehánění dopadů, což se může projevit tím, že se chovají bezmocně a vyžadují nadměrnou pomoc od okolí (Čálek 1991a: 44; 1991b: 45). Práce se soustředí pouze na nevidomé, kteří akceptovali svůj handicap, protože plně využívají prostředků k poznávání a zakoušení okolního světa.

2.3 Začlenění slepců do společnosti

Skutečnost, že nevidomí nemohou využívat zrak, je velmi odlišuje od většinové populace. Slepci se však snaží stát se součástí společnosti. Tento fenomén pomáhá objasnit socializace a tyflopédie.

Socializace je proces začlenění jedince do společnosti. Mead definuje dvě stadia socializace play a game. Play znamená hraní a provozují ho malé děti, které si hrají na někoho jiného, například na otce. Game je stádium, kdy už si děti nehrají sami, ale dohlíží na ně ostatní. Hry musí mít jasná pravidla a organizaci. Člověk se zde učí zastávat role ostatních se vším, co tyto role obsahují. Tím člověk získává postoje a názory ostatních (Mead 1934: passim). Proces socializace je pro slepce složitější než pro vidomé. Nejtěžší pro slepé od narození. U nevidomých, kteří ztratili možnost vidět v průběhu života je rozhodující, kdy se tak stalo. Čím později, tím měli větší možnost se socializovat. Pro slepce je klíčové pro správnou socializaci využívat poznatků a pomoci tyflopédie.

Tyflopédie je speciálněpedagogický obor, který pomáhá lidem se zrakovým postižením se vzděláním a rozvojem. Cílem je, aby se nevidomí stal samostatný a co nejvíce socializovaný (Finková 2012: 41). Hlavním cílem výchovy a vzdělávání jak dětí, tak dospělých, je samostatné fungování v rámci každodenního života, kam patří úspěšné zvládnutí povolání i orientace ve společenském dění i přes handicap slepoty. Čálek také zmiňuje, že je velkou výhodou pro zvládnutí života bez zraku, když člověk přijde o možnost vidět v průběhu života. Lépe se dokáže učit, poznávat mimo zrakově a také je pro něj o mnoho snazší proces představování si objektů. Naopak lidé, kteří nevidí od narození (popřípadě přišli o zrak v útlém věku) se nemusí

vyrovnávat se ztrátou zraku a přehodnocovat svůj život, což předpokládá velkou psychickou zátěž pro jedince. Berou slepotu jako přirozenou, protože se s ní narodili (Čálek 1985: 7–8). V případě, že se slepec učí žít v rámci jiného světa, tedy bez zraku, jedná o socializaci jen okrajově. Hlavní význam zde má naučit se přijímat informace z okolního světa jinak než zrakovou formou. Jde o to nahradit zrak ostatními smysly a technikami.

2.4 Smyslové vnímání u nevidomých

Z pěti lidských smyslů nevidomým zůstávají pouze čtyři, které musejí společně nahradit, resp. se o to co nejlépe pokusit, chybějící smysl. Slepí lidé komunikují s okolím tedy jen díky hmatu, sluchu, čichu a chuti.

Hmatové vjemy jsou v porovnání se zrakovým vjemem méně obsáhlé, ale přesnější než informace získané sluchem. Hmat nám zprostředkovává kůži, resp. receptory v ní uložené. Informace, které putují do mozku z těchto receptorů, mají formu vjemů dotykových, tlakových a teplotních, popřípadě se může jednat o varovné signály, např. bolest při porušení povrchu těla. Při práci s nevidomými je třeba mít na paměti rozdíl mezi hmatovým a zrakovým vnímáním. Zrakové vnímání nám dovoluje poznávat objekty v jejich celistvosti a podle jejich povahy je analyzovat. Je to tedy poznání od obecného k jednotlivému. Naopak hmatem je slepec schopen poznat konkrétní objekt a ten až poté zasadit do prostoru. Jedná se však o haptický prostor, což je prostor vymezený dosáhnutím ruky nebo prostor mezi rozpaženými rukama. Probíhá opačný proces poznání od jednotlivostí k celku (Keblová 1999a: 4–5). Nelze tedy učinit totožné poznání.

Další klíčový smysl pro slepé jedince je sluch. Sluch funguje jako dálkový analyzátor všeho, co vydává zvukové vlnění, které je lidské ucho schopno zachytit. Sluch umožňuje verbální komunikaci lidí, dokonce podle tónu hlasu rozeznáváme určité nálady a podtexty mluveného slova. Dále sluch zprostředkovává estetickou funkci jako například hudba nebo zvuky, které jsou člověku příjemné jako například hučení vodopádu. Dokáže nás také upozornit na blížící se nebezpečí. Nevidomí však nemohou kombinovat sluch

se zrakem, což je velmi odlišuje od ostatních. Pokud se lidé s totálním zrakovým poškozením chtějí zapojit do normálního života, musejí se učit různým zvukům, hlasů lidí, aby je mohli rozpoznat, a obecně musí mít větší sluchovou pozornost, což je důležité při pohybu a orientaci v prostoru. Díky sluchu také mohou poznat, kde se člověk nachází. Dále nevidomí musejí zvládnout sluchově rozeznat hlasitou a tichou řeč, charakteristické zvuky pro dané objekty například hudební nástroje, pomalé či rychlé kroky a zvukové signály, které usnadňují orientaci (Keblová 1999b: 5–6).

Chuť a čich patří mezi chemické smysly, které člověk v porovnání se zrakem využívá o mnoho méně. Nabývají však na významu, pokud člověk možnost vidět nemá. Člověk se zrakovým postižením sice nemá více vyvinuté smysly, ale jejich posilováním a správným cvičením se zdokonaluje jejich funkce a citlivost. U slepců hraje čich a chuť významnější roli než u vidomých lidí, jedná se však o smysly, které následují až po sluchu a hmatu. Chuť a čich slouží slepcům hlavně k dokreslení atmosféry a vytvoření emočního dojmu. Tyto dva výše zmíněné smysly jsou na sebe těsně navázány, a proto je nutný cvik těchto smyslů společně. Slepci nejvíce čichem vnímají a poznávají prostředí kupříkladu zakouřené, ostatní lidi např. jak voní nebo jestli jsou zpocení, dále květiny, koření nebo jídlo. Chuť slepcům zprostředkovává hlavně poznání jídla a potravin (Keblová 1999c: 5–6).

2.5 Vnímání okolního světa

Nyní se budeme soustředit na několik oblastí, které souvisí s vnímáním a užíváním informací z okolí u nevidomých. Následující témata jsou nosná pro analytickou část práce.

2.5.1 Prostorová orientace

Samotná prostorová orientace a pohyb nevidomých je velmi obsáhlé téma, proto se budeme soustředit jen na to, jakým způsobem slepci získávají informace z okolí, které jim pomohou v pohybu a orientaci, dále jak a dle čeho

se orientují, popřípadě co k orientaci užívají. Jde o to nastínit, jakým způsobem dostávají informace při absenci základního smyslu - zraku.

Slepcům při orientaci pomáhají hlavně dva výše zmíněné smysly a tím jsou sluch a hmat. V rámci sluchu slepci využívají echolokace. Díky okolním zvukům nebo zvukům, které sami vydávají (ťukáním hole o zem nebo obrubu), jsou schopni zjistit, kde se v prostoru nacházejí překážky. Funguje to podobně jako u netopýra, zvuk se odráží od překážek a díky vycvičenému sluchu je dokáží slepci zachytit a to jim poskytne orientační představu o rozložení věcí v prostoru. Čím je prostor a vzdálenost od překážky či objektu menší, tím přesnější je jejich odhad. Určit se touto metodou dá také charakter prostředí – otevřený prostor, prostor mezi panelovými domy, uzavřená místnost. Dále sluch zprostředkovává informace o tom, kde se nachází např. silnice podle zvuků aut, kde je semafor dle klapání, kde jsou koleje a podobně. Zde je velmi důležitá práce s pamětí, protože si nevidomí zapamatovávají polohu věcí a objektů, které slyšeli a uchovávají je pro pozdější využití v orientaci. Slepec tak například může poznat, kde je, když se zapomene soustředit nebo si není svou polohou jistý, jedná se tedy o orientační body (Wiener 1986: 31–32).

Na rozdíl od zdravých jedinců, nevidomí musí kontakt se svým okolím v největší míře provádět hmatem, resp. tím, že se snaží lokalizovat objekty a předměty, které jsou v prostoru pomocí toho, že se jich dotknou – rukou, nohou nebo slepeckou holí, která se dle správné terminologie nazývá bílá hůl. Poté, co dostanou informaci o velikosti a kvalitě objektu, mohou adekvátně zareagovat a překážku obejít nebo předmět, který nahmatali, použít atd. Užití rukou a nohou se doporučuje spíše v budovách nebo na menší vzdálenosti, protože se dbá na bezpečnost nevidomých. Na větší vzdálenosti nebo v neznámém prostředí¹ je vhodnější ke zmapování terénu využití bílé hole (Wiener 1986: 31–32).

Wiener velmi dobře popisuje práci s bílou holí. Hlavní funkce hole jsou 1. ochranná a bezpečnostní, 2. orientační a 3. informativní a označující. Hůl

¹ Myšleno především mimo budovy.

poskytuje ochranu ve smyslu upozornění na překážku, což dává nevidomému dost času na reakci. Orientační funkce souvisí s vyhledáváním orientačních bodů a zmapování terénu. Označovací funkce dává ostatním najevo, že osoba, které tuto hůl nosí je slepec a dle toho se mají chovat. Tato signalizace pomáhá např. jako signál řidiči autobusu pro zastavení nebo poskytnutí většího časového intervalu pro nástup, velmi tuto informaci ocení také řidiči. Bílá hůl pomáhá hlavně při určení terénu, díky čemuž může slepec přizpůsobit svou chůzi. Hůl by měla být nezbytnou součástí výbavy nevidomého. Existuje mnoho technik, jak bílou hůl užívat, ale pro potřeby této práce je klíčové, k čemu bílá hůl slouží (Wiener 1986: 74–94).

Další kompenzační pomůckou, která slepcům velmi pomáhá při orientaci, je vodící pes. Jedná se o psa, který je systematicky vycvičen, aby mohl zrakově postiženého člověka doprovázet jak v interiérech, tak exteriérech. Vodící psi jsou speciálně vybíráni a školeni, aby byli klidní a apatičtí vůči svému prostředí, které by mohlo odvést jejich pozornost a zároveň se musí umět velmi rychle a správně rozhodovat v krizových situacích. Rozhodnost psa musí v některých případech jít i proti rozhodnutí svého pána, což se od psa očekává hlavně v případě nebezpečí nebo překážky v jejich trase. Vodící pes se také stará o to, aby slepec bez problému přešel silnici, a dbá na jeho bezpečí, je například schopen ho v krizových situacích ubránit. Psi jsou pečlivě vybíráni na základě rasy, zdravotního stavu a své povahy. Slepec díky pohybu se psem nemusí být tolik pozorný, protože jeho pes zná cíl cesty. Je to z toho důvodu, že spolu mají naučené trasy. Dle dlouholetých zkušeností centra Helppes vzniká velmi často mezi slepcem a jeho psem také velmi silné přátelské pouto (Helppes 2013).

Objekty a předměty, které slepý člověk vnímá a podle nichž se orientuje, se nazývají orientační body a znaky. Prostor nevidomých je zúžen právě na tyto body a ostatní věci a objekty v okolí ustupují do pozadí. Někde se nachází orientačních bodů mnoho a jinde naopak málo. Je velmi důležité, aby si v nich nevidomý uměl vybrat, našel je, popřípadě dokázal posoudit jejich důležitost. Orientační bod je místo, které lze jednoznačně a rychle

identifikovat a nemění svou polohu ani tvar. Některé orientační body však vlivem klimatických podmínek na čas mizí (vlivem sněhu například), proto je pro nevidomé lepší volit trvalé body. Orientační znaky jsou doplňkové jevy a předměty, které pomáhají k představě o dané trase nebo prostoru. Je to například zvuk, který vydává tramvaj, struktura terénu (asfalt, dlažební kostky), charakteristické vůně nebo zápachy, tepelné vnímání například slunečního svitu nebo horizontální změny, například zakřivení dráhy. Velmi důležité u prostorových znaků i bodů je vzájemná kombinace. Jde o to, aby si nevidomý mohl udělat co nejlepší komplexní představu o terénu nebo trase a to mu co nejvíce usnadnilo pohyb a cesta se pro něj stala bezpečnější (Wiener 1986: 95–97).

V dnešní době již existuje velké množství pomůcek, které nevidomým ulehčují život. Sjednocená organizace nevidomých a slabozrakých ČR na svých stránkách jmenuje některé kompenzační pomůcky. Většinou se jedná o upravené přístroje, které informace sdělují hlasovou formou – počítače, mobily, časoměři, indikátory světla, teploměry, diktafony apod. (SONS 2012).

2.5.2 Vnímání barev

Rozlišování barev neboli barvocit je schopnost rozeznávat barvy pomocí sítnice, která obsahuje tyčinky a čípky (Štrébová 2002: 17). Samotná barva je ve své podstatě jen světlo s různou vlnovou délkou a barvy vnímáme jen díky našim očím. Mnoho zvířat má nebarevné vidění a proto je pro ně svět barev absolutně uzavřen. Původní význam barev pro člověka byl v časech, když naši předci žili v přírodě, kde hlavními barvami byla modrá (voda, nebe), zelená (louky, lesy) a červená (květy). Barvy sloužily hlavně k orientaci a poznání okolí a také pomáhaly člověku rozpoznat nebezpečí blížícího se predátora (Dylenský 2005: 177–178). Nevidomí nemají nejmenší šanci vnímat barvy. Ti, co neměli možnost vidět již od narození, si neumí ani představit, co je to barva a jak vypadá. Později osleplí mají barvy uchované ve svých vzpomínkách a snech, ale čím déle žijí bez zraku, tím více se tyto

představy vytrácejí. Obecně vzato jsou však barvy pro slepce důležité, dbají na to, aby jejich oblečení nebo obydlí bylo barevně sladěno. Dělají to proto, že nevidomí sdílejí svět s vidomými a tím pádem i hodnoty a estetické koncepty, které se týkají barev (Francová 2005: 5–6).

2.5.3 Osobní setkání

Nemít zrak znemožňuje slepcům při osobním setkání zaregistrovat všechny neverbální signály, které ten druhý dává najevo. Nevidomý nevidí, jak se dotyčný tváří a už vůbec nemá představu o tom, jak vypadá. Při styku s jinými lidmi slepci využívají hlavně stisk ruky, který sám o sobě také něco vypovídá. Dále může slepcům napovědět vůně a tón hlasu druhých. Mezi veřejností panuje představa toho, že když slepci poznají někoho nového, sahají mu na obličej, aby si mohli představit, jak vypadá. To však není pravda, pro nevidomé je sahání na obličej velmi osobní až intimní záležitost. Velmi nesnadné je též pro slepce komunikace s více lidmi v hlučném prostoru. Vidící jedinci vědí, že na sebe mohou mluvit respektive, že se navzájem poslouchají a to díky tomu, že se na sebe podívají. Slepce si musejí poradit buď verbálně nebo spoléhat na iniciativu vidících (Francová 2005: 5–12).

2.6 Snění nevidomých

Nevidomí jednoznačně mají sny. V případě, že jedinec je slepí od narození, nepromítají se u něj ve snech žádné vizuální obrazy. Není to však stejné, jako když se ze snu vidícího člověka vyjme vizuální část, to by sen byl nekomplexní. Sen slepých od narození je komplexní stejně jako jejich normální vnímání, jen neobsahuje vizuální stránku – ta je právě nahrazena prožitky ostatních smyslů. Pokud nevidomý přišel o zrak v průběhu života, mohou se mu zdát vizuální sny. Mozek může dokonce vytvářet nové obrazy na základě předchozí zkušenosti, například je nevidomý ve snu schopen „vidět“ obrazy, budovy, věc, lidi atd., které nikdy neviděl (Francová 2005: 13).

2.7. Shrnutí teorie

V teoretické části jsme nastínili, jak funguje zrakové vnímání, co obnáší ztráta zraku, jak se slepci začleňují do společnosti a co jim k tomu pomáhá. Velká míra pozornosti byla věnována smyslovému vnímání a také vnímání okolního světa. Účel teorie měl nastínit, že pokud člověku chybí jeden smysl, snaží se ho nahradit všemi možnými způsoby, aby mohl žít kvalitní život. Nyní se budeme zabývat tím, jak se se slepotou vypořádávají lidé v běžném životě.

3. METODOLOGIE

3.1 Sběr a zpracování dat

Pro výzkum byla zvolena kvalitativní metodologie², protože dokáže nejlépe odhalit skryté atributy vnímání světa nevidomými. Konkrétně byla zvolena biografická metoda společně s etnometodologií. Hlavní roli v práci hraje etnometodologie, protože se soustředíme na to, jak slepci kognitivně vnímají jejich prožívanou realitu a snažíme na tomto zjištění interpretovat jejich perspektivu. Biografická metoda v práci slouží k zachycení příběhu respondentů výzkumu.

3.1.1 Biografická metoda

V biografické metodě hraje zásadní roli psychoanalýza jedince (Rustin 2003: 36–39). U psychoanalýzy je však velmi důležité její propojení s konkrétní případovou studií a jejím teoretickým referenčním rámcem. Sebereflexe je totiž ovlivněna především psychickými procesy, zážitky, sny, kontakty s okolím, které formují jedincovo vnímání. Stejně tak u celé biografické metodologie nesmíme zapomínat na její primární konferenční rámec sociologické teorie a její spjatosti s jednotlivými životními příběhy. Na rozdíl od jiných metodologií, kdy je výzkum vymezen a analyzován dle předem daných sociologických kategorií, je v případě biografické metody docházeno k sociologickým teoriím v návaznosti na zkoumané případy. Aby tato metodologie byla dostatečně sociologická, je nutno prokázat, že životní trajektorie a individuální způsoby bytí jsou dostatečně reprezentativní k pochopení rozdílů a podobností mezi jedinci (Rustin 2003: 45). A právě podobnosti by nás měly v sociologickém zkoumání zajímat, protože podle Franca Ferrarottiho jsou tyto periodické podobnosti známkou civilizovaného člověka, kterého chce sociologie zkoumat (Ferrarotti 2003: 1).

Za zmínku také stojí problematika pojmu biografie jako takové, protože v pravém slova smyslu představuje něčí vyprávění o životě druhé osoby. Při

² Kvalitativní metody si dávají za cíl pochopit danou problematiku, ne ji systematicky popsat nebo změřit (Kaufmann 2010: 37).

vyprávění vlastního příběhu tedy mluvíme spíše o autobiografii. I v té jsou však obsaženy části jiných biografí, stejně jako jsou vyprávění biografí jiných zbarvena vlastním subjektivním pohledem vypravěče. Zdeněk Konopásek (1994: 3–7) tak navrhuje nový termín auto/biografie, řešící tento problém selekce, který však lze nadále nahrazovat termínem biografie, s předpokladem autobiografických prvků.

Biografické zdroje a materiály také mohou být rozděleny do dvou hlavních skupin. První jsou primární materiály, do nichž spadají hlavní zdroje, jako jsou přímé rozhovory s informátorem, vedené a zaznamenané přímo výzkumníkem, povětšinou prováděné při osobním kontaktu. Druhou skupinou jsou sekundární materiály, které představují například deníky informátora, fotografie, účty, letenky a jiné záznamové materiály, které si výzkumník vyhledá nebo mu je informátor poskytne k analýze (Ferrarotti 2003: 62–63). Ať už pracujeme s psanými či sdělenými daty, v materiálech se zabýváme především jistým druhem příběhů neboli narativ. Ty představují právě jisté dojmy, skutky, zážitky, úvahy, pocity a umístění ve světě z pohledu informátora (Bruner 2001: 25).

3.1.2 Etnometodologie

Etnometodologie je sociologická metoda, která se snaží interpretovat každodenní jednání a interakce u členů společnosti. Zakladatelem metody je Harold Garfinkel, který dbal na to, aby sociální vědci nevkládali významy nebo své předpoklady do situací kdy samotní jedinci vytvářejí své reakce a konstruují samotnou realitu. Dále je důležitý kontext, který dané situace vždy provází a dává jim význam odlišný od toho, kde kontext chybí. Etnometodologie se zabývá tím, jak je sociální realita konstruovaná. Zkoumá především rutinní chování jedinců a všímá si, dle čeho utvářejí svůj pohled na realitu. Metoda předpokládá existenci sociálního řádu, který byl vytvořen interakcemi každodenního života. Jedná se o chování, nejčastěji v rámci konverzace, které je zdvořilé, neurazí, ale významově je prázdné. Díky tomuto řádu se společnost nerozpadne a drží pohromadě. Garfinkel zkoumal situace,

kdy dojde k narušení tohoto řádu pomocí rušivých experimentů, které měli za úkol nabourávat běžný konverzační řád. Jednoduchý příklad z běžné konverzace: osoba A se zeptá osoby B, jak se jí daří a osoba B odpoví otázkou, v jakém smyslu to osoba A myslela, jestli ve škole nebo v osobním životě. Osoba A je vyvedena z míry a poznamená, že chtěla být jen zdvořilá, že v reálu jí to nezajímá. Tímto způsobem je třeba dle Garfinkela rozkrývat konkrétní situace. Cílem entometodologie je zjistit, jak jednotlivci chápou a interpretují běžnou každodenní realitu, jak si jí vysvětlují a jak jednají dle předešlých zkušeností. Dle těchto poznatků je později možné vyvodit, jakým způsobem je sociální realita kontrována, chápána a udržována (Garfinkel 1934: 1–19, 42–46).

3.1.3 Rozhovory

Rozhovory se uskutečnily v období od listopadu 2014 do února 2015, formou polostrukturovaných rozhovorů.³ Bylo použito deset otevřených otázek s možností libovolného doptávání. Každý rozhovor trval 50–75 minut a s každým respondentem byl proveden právě jednou. Rozhovory byly nahrávány, což umožnilo pozdější přepis do textového editoru. Poté došlo ke kódování sebraných dat, což nám umožnilo utřídit sebrané informace do čtyř hlavních oddílů: 1. životní příběh, 2. orientace v prostoru, 3. smyslové vnímání, které obsahuje též vnímání barev, 4. komunikace s ostatními. Kódování dat proběhlo tak, že některé nespisovné výrazy, které narušovaly plynulost nebo slušnost textu, byly pozměněny tak, aby nezměnily význam promluvy. S respondenty jsme se potkávali na veřejných místech (dle jejich přání), jednalo se o kavárny. Jeden z respondentů nás pozval k sobě domů. Klíčové u výběru místa bylo to, kde si přál rozhovor uskutečnit respondent. Pro naše účely bylo jen důležité, aby místo bylo klidné a v soukromí.

³ Jedná se o standardizovaný rozhovor, který se drží pevně stanovených témat nebo otázek, ale tazatel může na stejnou odpověď u jiných respondentů dojít jinými způsoby nebo odlišným pořadím otázek (Jeřábek 1992: 65).

3.1.4 Hledání respondentů

Respondenty jsme hledali pomocí internetových stránek různých klubů a organizací pro nevidomé. Snažili jsme se získat telefonní číslo a oslovit potenciálního respondenta po telefonu, což je více osobní než dopis nebo email. Díky této metodě jsme provedli rozhovory se dvěma respondenty s Jiřím a Petrou. Další dva respondenty jsme získali pomocí metody snowball⁴, kdy jsme poprosili již dotázané respondenty, aby nás seznámili s někým, kdo bude pro náš výzkum vhodný. Jiří nám zprostředkoval další dva respondenty, tedy Petra a Josefa. Celkem výzkum proběhl se čtyřmi respondenty. Více respondentů se nepodařilo z časových důvodů pro výzkum získat. Několik potenciálních respondentů rozhovor odmítlo, protože se nechtěli otevřeně bavit o tom, co prožívají. Některá odmítnutí však nepřišla hned po oslovení, ale v průběhu domlouvání termínů a to celý proces zdrželo.

3.2 Kritéria výběru respondentů

Základní kritérium pro výběr respondentů pro výzkum byla úplná absence zraku. Další podmínkou bylo rovnoměrné zastoupení nevidomých od narození a nevidomých, kteří o zrak přišli v průběhu života. Dále jsme pracovali pouze s respondenty, kteří přijímají svůj handicap a jsou s ním vyrovnaní. Další kritérium předpokládalo, že je respondent schopen o své slepotě, pocitech a prožitcích otevřeně hovořit.

3.3 Etická stránka výzkumu

Na začátku rozhovorů byly respondentům sděleny záměry práce, která na základě jejich rozhovorů vznikne. Dále jsme od každého respondenta získali informovaný souhlas k použití rozhovorů ke zpracování práce a dále souhlasili s nahráváním rozhovorů. Respondenti zůstanou v anonymitě, některé skutečnosti musely být pozměněny, aby dle této práce nebylo možné

⁴ Metoda snowball neboli nabalování se používá v případě charakteristické skupiny lidí, o které neexistuje spolehlivá databáze. Využívá známé a kamarády současných respondentů k získání nových respondentů (Jeřábek 1992: 45).

danou osobu identifikovat. V práci nejsou užitá ani jména slepeckých psů, což je další prvek ochrany identity slepců. Všem byla nabídnuta k přečtení tato bakalářská práce a jen jeden dotazovaný si ji přál po dokončení přečíst.

3.4 Popis respondentů

V této podkapitole představíme některé informace o jednotlivých respondentech. Nebudeme uvádět rozsáhlý životní příběh, pouze ve stručnosti popíšeme důležité momenty jejich života a základní informace jako je věk, povolání, od kdy žijí bez zraku, pomůcky, které užívají pro zjednodušení orientace apod.

Celkem se jedná o čtyři respondenty. Dva z nich o zrak přišli během života. Jiří postupně vlivem nemoci a Petra šokově kvůli úrazu. Zbývající dva, tedy Petr a Josef, se narodili slepí.

3.4.1 Jiří

Jiřímu je 60 let a bydlí v Plzni společně se svou manželkou, která vidí velmi špatně. Jiří je masér a ve volných chvílích se věnuje též sportu. V Plzni Jiří založil goalbalový tým⁵, který jezdí i na turnaje po celé republice. Simulovaná střelba⁶ patří k dalším jeho oblíbeným sportům.

Jiří se narodil jako zdravé dítě, problémy se zrakem se dostavili během jeho školních let. Od čtvrté třídy si velmi stěžoval na svůj zrak, ale nebyl brán vážně. V průběhu povinné školní docházky mu ale lékaři diagnostikovali onemocnění očí, přesněji šedý zákal. Jiří se léčil a musel docházet do specializovaných škol pro slabozraké. Čím byl Jiří starší, tím se jeho zrak postupně zhoršoval, až oslepl úplně. Jiří v rámci svého zaměstnání vyráběl a svařoval díly do aut a po tom, co oslepl, začal masírovat lidi. Úplně nevidomí je Jiří od roku 2000. Velmi mu pomáhá jeho vodící pes a také bílá hůl.

⁵ Goalbal je hra pro nevidomé, která se hraje na volejbalovém hřišti s ozvučeným balónem. Cílem je trefit se do určeného pole a dát soupeři gól a zároveň zůstat v poli (Jiří).

⁶ Simulovaná střelba je střelba ze speciální pistole na ozvučený terč, kde se nevidomí řídí podle sluchu (Jiří).

3.4.2 Petra

Petře je 45 let a žije také v Plzni. Bydlí sama a je s tím velmi spokojená. Ve svém volném čase píše povídky a povoláním je asistentkou svého bratra, který se zabývá právními službami. Její práce u bratra je spíše podpůrná, Petra se velmi dobře naučila po své nehodě s počítačem a nyní umí velmi dobře psát i opravovat a formátovat text na počítači. Petra byla administrativní pracovnice ve státní správě. Po autonehodě se jí ale změnil život. Když jí na jaře 2004 pustili z nemocnice, bylo pro ni velmi těžké se s handicapem vyrovnat. Petře se to nakonec podařilo také díky jejímu bratrovi, který jí dal možnost práce. V orientaci se spoléhá především na bílou hůl a také velmi často využívá taxislužby.

3.4.3 Petr

Petrovi je 42 let, také žije v Plzni a bydlí se svým otcem. V současné době se Petr zabývá hudbou a náplní jeho práce je hraní na klavír. Hraje nejčastěji v restauracích nebo na malých koncertech. Narodil se jako slepý a chodil na specializovanou školu pro zrakově postižené. Byl na internátě a své rodiče vídal jen zřídka. To a jeho prudší povaha je důvodem, proč si k nim nikdy nevytvořil silný vztah. V současné době je jeho největším koníčkem a povoláním hudba. V orientaci mu nejvíce pomáhá jeho vodící pes, který však půjde brzy do důchodu a on dostane přiděleného nového vodícího psa.

3.4.4 Josef

Josefovi je 54 let a pochází z Merklína. Pracuje jako učitel hudby v Rokycanech. Sám o sobě říká, že má absolutní sluch a je na to velmi pyšný. Hudba je pro něj jedna z nejdůležitějších věcí na světě. Bydlí se svou manželkou, která se o něj velmi hezky stará a velmi mu pomáhá s orientací. Dále potom Josef využívá bílou hůl. Josef se narodil jako nevidomí a po celé jeho dětství ho provázela hudba. Vystudoval hudební konzervatoř a dnes umí zahrát mimo jiné velmi dobře na kytaru, klavír nebo flétnu.

4. ANALÝZA

4.1 Orientace v prostoru

Orientace v prostoru je pro slepce jedna z klíčových věcí. Při rozhovorech nás zejména zajímalo, jakým způsobem slepci zakoušejí prostor, které smysly k tomu nejvíce využívají. Jaký je celkový vjem, který dostávají. Tyto otázky měly za úkol zjistit, jak vnímají okolní svět lidé, kteří se nemohou dívat okolo sebe. Dále v textu provedeme analýzu jednotlivých oblastí u jednotlivých respondentů v pořadí uvedeném výše.

„Hlavním výchozím bodem je můj byt. Okolo toho se točí všechno. Když někam potřebuju jít, vždycky vyjdu z domova a pamatuju si cestu. Třeba, když potřebuju do sámošky, tak vyjdu ze dveří dole, jdu doleva, potom zahnu doprava a potom zase doleva. [...] Musím si ale dávat pozor na všech mých křižovatkách, abych nezahnul blbě, to bych se mohl potom ztratit. [...] Všechno si to pamatuju, snažím se dělat v hlavě takovou mapu, a díky tomu si pamatuju body, který mě vždy už nasměrujou. [...] Ale stejně je úplně nejlepší, vzít si s sebou psa. [...] Pes mi neskutečně zrychlí ten pohyb, ať jdu kamkoliv. On ví, kdy má zastavit, jít rychle pomalu a taky se nemusím tolik soustředit a ušetřím hodně času. Když ho pustím na volno, aby se proběhl, tak mu dávám na krk rolničku, abych věděl, kde je. [...] Jak říkám, od té doby co mam psa, se mi pohybuje po Plzni o hodně líp“ (Jiří).

Jiřímu v orientaci velmi pomáhá představivost. Ví, kde je jeho byt umístěný a orientuje se podle tohoto bodu. Pamatuje si, kudy chodil před tím, než oslepl a chodí těmito trasami doposud. V průběhu času, se cesty proměňují, ale on si musí dávat pozor a své zkušenosti stále aktualizovat. Popisuje svou práci s prostorem jako tvoření jakési mapy, dle které se orientuje. Funguje podobně jako navigace v autě, když člověk dojede na křižovátku, oznámí mu, že má například zabočit doprava. Podobně Jiří dojde na konec vodící linie a díky své představivosti a paměti je schopen určit směr dalších kroků. Tuto mapu využívá, i když jde se psem, ale dle jeho slov si je o mnoho jistější.

„Hlavní věc, co musíme se psem znát, jsou vodící linie.⁷ Nejradaší chodíme podél baráků nebo obrubníků, ty nikam neutečou. Problém je potom

⁷ V teoretické části označeny jako orientační body a znaky.

ale se špuntama na chodníku u křižovatek, když zapadají sněhem nebo listím, jako by tam nebyly. [...] Hodně mi pomáhají taky semaforey, který cvakají. Vůbec nechápu lidi, který mi říkají, když stojíme na semaforu, že už je zelená, že můžu jít. Já to přece slyším. Přijde mi, že vůbec některý nepřemýšlej. [...] No hůl nosím úplně všude. Nedokážu si představit vyjít ven bez hole. Je to jako, kdyby vy jste si zapomněl nasadit oči. [...] Nosím hůl i když jdu se psem. Je to jistější, než abych někde upadnul, nebo se o něco ušpinil nebo odřel, pěkně si to osahám a když je třeba, vyhnu se [...] ...nebo taky, když psa pustím, tak jdu normálně s holí. On se musí proběhnout, aby pak mohl na mě dávat pozor. [...] Moje hůlka to je něco jako moje prodloužená ruka, můžu si na všechno sáhnout a zkontrolovat polohu různých věcí na ulici a nemusím se ohýbat“ (Jiří).

V tomto úryvku Jiří popisuje důležitost vodících linií. Stejně jako zdraví lidé vidí chodník, přechod, překážku, tak i nevidomí musejí tyto předměty a skutečnosti registrovat. Jiří si vybírá trasy, které jsou nejrychlejší a s nejmenším počtem překážek. Nepříznivé podmínky počasí dokáží zkomplikovat pohyb a orientaci i zdravému člověku, natož slepému. Kvůli nepřízni počasí některé vodící linie mizí a pro Jiřího je těžší se orientovat, proto je třeba dávat si pozor i na to, jaké jsou venku podmínky. Jiřímu pomáhá především slepecká hůl, jeho pes a sluch. Svou hůl nosí i v případě, že má vedle sebe psa. Je to něco bez čeho nevyjde na ulici. Lze si podobnou věc představit v podobném postižení nižšího rozsahu, zdravím lidem bližší. V případě, že poškození zraku nutí jedince nosit brýle s velkým počtem dioptrií, díky těmto brýlím vidí téměř tak dobře jako úplně zdravý jedinec. Pokud si však nevezme ven na procházku brýle, může se mu stát, že zakopne nebo neuvidí překážku a nestihne včas zareagovat. Stejně jako člověk s brýlemi své brýle zpravidla ven nosit nezapomíná, tak Jiří nezapomene na svou slepeckou hůl. Další velmi důležitou složkou orientace je sluch, jak již bylo řečeno.

„Sluch musím říct, že mi taky hodně pomáhá. Slyším třeba rušnou silnici po pravé straně nebo ozvěnu u baráků a díky tomu vím, kde jsem. [...] Máte pocit, že slyšíte ty překážky, když si na to zvykáte, tak slyšíte ty překážky, když je naprostý ticho, že tam něco je, nevíte co, ale že tam něco, za ten metr dva metry, někde zleva něco je, a když jdete mimo, tak to ani nemusíte najít jo, ale máte takovej pocit, že tam něco je“ (Jiří).

Jiří popisuje sluch jako smysl, který mu velmi pomáhá v pohybu i orientaci. Dokáže určit polohu silnice nebo semaforu a dle toho určit svou polohu. Při chůzi je schopen jakýmsi způsobem slyšet nebo cítit, že v prostoru něco je. Čili je na dálku schopen lokalizovat předmět. Většinou se však snaží tato místa obcházet a tím se vyhnout překážce. Tuto schopnost člověku v normálu propůjčuje zrak, ale ten on již nemá. Jedná se tedy o přizpůsobení těla na stav slepoty. Nyní se budeme zabývat dalším smyslem, kterým je čich.

„Podle čichu se moc neorientuju. Spíš mi to řekne o někom, jestli kouří, nebo když hezky voní, tak o sebe asi pečuje. [...] A chuť to já vnímám jedinečně při jídle, s manželkou rádi vaříme. Spíš manželka vaří a já ochutnávám. [...] Ano, snažím se hodně čerpat z toho, co si pamatuju, když jsem viděl a spojuju si to s věcmi, na které třeba sahám. Je to lepší pro mojí představitivost“ (Jiří).

Čich je pro Jiřího důležitý při vaření, protože očima nemůže posoudit kvalitu potravin, dělá to čichem. Nedá se však říci, že by pro Jiřího byl čich klíčovým smyslem v rámci orientace a pohybu. Dále nás zajímalo, co naopak nejvíce pomáhá Jiřímu v pohybu.

„Co mi nejvíce pomůže v orientaci? No určitě, když jdu s někým, kdo vidí. To nedělám moc často, ale když to někde neznám nebo jdu masírovat nového zákazníka, tak si objednáám doprovod, který mě vlastně nějakou tu trasu naučí. Nebo když jedu do Prahy, tak tam se vůbec nevyznám. [...] Dělán to tak, že v Plzni mě do vlaku posadí ten doprovod a v Praze si mě zase vyzvedne další. Je pro mě důležité, aby mi řekl, kdo je v kupé třeba. [...] Mnohem radši, ale jsem, když se spoléhám sám na sebe a na svého psa. [...] Mě to spíš připadá, že je pes mojí součástí, že mi nahrazuje ten zrak, co už nemám“ (Jiří).

Jiří zvládá pohyb v lokalitách, které zná poměrně dobře. Problém nastává, když se potřebuje vydat do míst, kde nezná terén ani trasu. V tomto případě největší podporou pro Jiřího je člověk, který dokáže trasu zmapovat zrakem, tedy vidomý doprovod. Chodit s doprovodem je také způsob, kterým si Jiří tvoří pomyslnou mapu. Díky doprovodu se může danou trasu naučit a zvládnout ji v budoucnu se svým psem popřípadě úplně sám.

„Já se orientuji poměrně bez problému, znám pár tras, které potřebuji, ty jsou poměrně krátké a v pohodě je zvládám. Do práce, do obchodu [...], když potřebuji někam dál, zavolám si taxíka a potom si mě vyzvedne nějaká moje

kamarádka a jdeme spolu. [...] Když jdu sama, pomatuju si, kam mam zahrnout a k tomu mi slouží různý body. Třeba roh baráku, železný zábradlí, velký kontejner na odpadky. Potom hodně chodím podle obrubníků nebo domů. [...] Problém nastane, když napadne sníh, to je pak všechno malinko jiné. Po bytě se orientuji úplně bez problémů, znám to tam už velmi dobře. [...] Obraz bytu mám stále ve své hlavě a i když nevidím, vím co okolo mě je. Dříve jsem bydlela s přítelem, ale hodně mi vadilo, že nedokázal dávat věci na úplně stejné místo a snažil se mi hodně se vším pomáhat a to mi samozřejmě vadilo. Snažím se být samostatná alespoň v základních věcech. [...] Slepeckého psa mi nabízeli, ale já jsem byla tenkrát ráda, že se postarám sama o sebe a psa jsem nechtěla a teď už jsem zvyklá a nechci to měnit“ (Petra).

Petra je v rámci orientace na kratší vzdálenosti soběstačná. Velkou oporou jsou pro ni body, které zná a díky nim ví, kde je a kam se má vydat. V případě, že se Petra vydá někam, kde to nezná, spoléhá se na taxislužbu a na své kamarády, kteří ji vyzvednou a posléze opět dovedou do taxíku. Taxi je sice dražší, ale pro Petru ideální řešení pohybu ve městě. Dostane se z místa A do místa B s minimální námahou. Co se týká Petry bytu, má ráda věci na svém místě, aby vždy věděla kam sáhnout a měla věci po ruce. Stejně jako Jiří si pamatuje, jak vypadá byt i jeho okolí a v orientaci jí to velmi pomáhá. Jiří využívá slepeckého psa a nikdy by se ho nevzdal, Petra však potřebu vodícího psa nemá. Hlavní důvod je ten, že se Petra musela vypořádat se svou situací, když náhle přišla o zrak a nechtěla se starat v té době o psa. Jelikož si zvykla postarat se o sebe sama, už se nechtěla učit jinému životnímu stylu, a proto slepeckého psa nevyužívá. Petře nejvíce v orientaci pomáhá opět sluch a hmat.

„Když jsem venku, musím mít stále uši nastražené. [...] Poslouchám vlastně všechno okolo sebe. Třeba, když jede cyklista, tak ho slyším poměrně včas, ta guma na asfaltu je charakteristický zvuk. Přecházení ulice se semaforey pro mě taky není žádný problém. Když semaforey na silnici nejsou, tak poslouchám, jestli nejede auto a většinou jsem schopná to odhadnout. Ještě se mi nestalo, že by na mě někdo troubil nebo nadával. Možná je to proto, že jsou lidi ohleduplný, když viděj bílou hůl. [...] Také, když není velký hluk, dokážu se vyhnout větším překážkám, protože mam tak nějak pocit, že tam jsou. Někdo mi to i vysvětloval, jde o lokalizaci věcí na základě odrazu zvuku, a musím říct, že je to poměrně účinné“ (Petra).

Sluch je smyslem, který se u Petry velice zdokonalil. Je to dáno tím, že po ztrátě zraku potřebovala co nejvíce informací z okolí a tak se pokaždé snažila co nejvíce svůj sluch zapojit. Poslech okolí jí umožnil zmapovat její okolí. V dnešní době je schopna dobře identifikovat různé zvuky, jako jedoucí auto nebo kolo a také je schopna detekovat předměty v prostoru a díky tomu se jim vyhnout. Okolí v blízkosti svého těla Petra mapuje pomocí bílé hole. Pohyby zleva doprava a naopak, pošukávání na předměty a chodník, hledání vodicích bodů. K tomu všemu Petra využívá bílou hůl – „*díky holi jsem se stala samostatná*“ (Petra). Posledním smyslem, který Petra popsala, je čich.

„Čichem poznávám hlavně prostředí. Třeba zakouřenou místnost. Nebo taky poznám, když někdo kouří nebo se hodně potí. Také při vaření mi čich hodně pomáhá. Dokážu rozeznat hodně potravin, dokonce i mrkev má svou zvláštní vůni. [...] Chuť mi slouží asi jako každému při jídle. [...] Musím říct, že si často představuji, jak různé věci nebo třeba trasa, po které jdu, vypadají. Už to sice nikdy neuvidím, ale po pravdě mi to asi pomáhá při té orientaci. A nejde zapomenout, co už člověk jednou viděl“ (Petra).

Čich je smysl, bez kterého by se Petra dokázala obejít. Je však ráda, že jí čich pomáhá v mnoha ohledech. Petra říká, že se jí čich nezlepšil, ale že jej nyní více oceňuje. Dozví se některé věci, které by se nedozvěděla, například, že člověk je zpocený, jde vidět pouhým okem, ale slepí jsou schopni tuto skutečnost jen cítit. Petra dodává, že nikdy nezapomene na to, jaké to bylo, když viděla a také jí její vzpomínky pomáhají v orientaci.

„V prostoru se orientujeme spolu se psem. Beru ho všude s sebou a bez něj se nikam nehnu. Jsem dycky rozčílenej, když mě s ním někam nechtěj pustit, i když tam s ním normálně podle zákona můžu. Když jdeme po ulici, máme rozdělené úkoly, pes drží směr a dává pozor na překážky a já poslouchám, kdyby se něco dělo, tak dám povel. Když se něco děje, tak se pes zastaví, což je pro mě signál, že musím ještě více zbystřit a dát mu nějaké další povely. [...] Psovi musíte věřit, to jinak nejde. Samozřejmě taky se mu občas stane, že něco zavětrí a neovládne se, to sem dycky hodně naštvanej. [...] Ale dostanu se, kam potřebuju a on mi pomůže se tam dostat a to je pro mě nejdůležitější. Musím říct, že nám to opravdu funguje a kdybych měl srovnat dobu, než jsem měl psa a potom, tak je to velkej rozdíl a sem za něj opravdu rád. [...] Ze začátku jsem používal i hůl, ale teď chodím bez ní, i když by se teda nemělo, ale zase mi tolik nevadí, když někde klopítnu nebo se někde o něco zavadím. [...] Vezmu jí do ruky jen, když jdu opravdu někam

daleko, kde to neznám. Ale jak s ní moc nepracuju, tak stejně více spoléhám na psa. [...] No v současné době už si chodím zvykat na toho nového, ale musím říct, že je to pro mě opravdu těžké.⁸ Neumíte si představit co to je, když musíte opustit psa, kterýho máte 8 let. Promiňte je to fakt těžké“ (Petr).

Petrovo orientace a pohyb po městě i mimo město je velmi závislý na jeho vodícím psu. Je s ním prakticky 24 hodin denně. Proto má k němu také velký vztah. Petr mluvil o tom, že svému psovi velmi věří, a proto velmi často nenosí bílou hůl. Jeho vztah k psovi byl také velmi viditelný při rozhovoru, kdy Petr vyprávěl o tom, že musí psa vyměnit. Na nového se těší, ale bolest ze ztráty starého psa ho velmi zasáhla. V rámci orientace si Petr dokázal zapamatovat některé trasy a jeho pes si pamatuje orientační body, ke kterým Petra dovede. Někdy se však stane, že se ztratí, v tom případě se Petr kolemjdoucích zeptá, kde se nachází. Při samotné chůzi si Petr rozděluje se svým psem úkoly. Pes má za úkol hlídat směr a překážky na trase a Petr dává pozor na různé hluky a zvuky.

„Jedna z věcí, proč nenosím hůl, je taky to, že slyším překážky. Jak se od nich odráží zvuky, tak já vim, kde asi tak v tom prostoru jsou. Musím se teda hodně soustředit, ale myslím, že mi to docela jde. [...] Jinak je sluch pro mě hodně důležitý, určitě. V orientaci mi asi pomáhá nejvíc. Slyším všechno okolo sebe, podle toho chodím, zbytek už zařídí pes“ (Petr).

Zjištění překážek v prostoru je Petr schopen i bez zraku. Poslouchá, a když se hodně soustředí, je schopen slyšet odrážející se zvuk od překážek. Petr říká, že je to další důvod, proč svoji bílou hůl užívá minimálně. Sluch je smysl, na který se Petr spoléhá nejvíce. Překážky na trase nechává na svém psovi. Někdy se také stane, že o něco zavadí nebo zakopne, protože pes se tomu vyhne a Petr ne, ale s tím si Petr hlavu příliš nedělá. Naopak smyslem, který Petr vůbec nevyužívá je čich.

„No víte, já vůbec necejtím. Už jsem se s tím narodil. Občas mi to přijde jako škoda, ale to mě spíš víc štve, že nevidím. [...] Chuť, tak tu používám hodně, hlavně, když vařím, tak ochutnávám věci, jestli jsou dobrý a hodí se nebo jestli nejsou zkažený. Musím vždycky ochutnat hlavně koření, než ho nasypu do jídla, protože už se mi párkrát stalo, že jsem to poplet“ (Petr).

⁸ Na respondentovi bylo vidět, že výměnu psa nese opravdu velmi emotivně a těžce.

„Já jsem úplně nejradši, když se mnou ven chodí manželka. Když jde se mnou, cítím se opravdu v klidu, protože nás nemůže nic překvapit, já se jí prostě chytnu a ona mě zavede kamkoliv, řekne mi, kde jsou překážky a ještě si se mnou cestou povídá nebo mi vypráví co se děje kolem. [...] Bohužel do práce si brát ženu nesmím, takže musím sám. Cestu si pamatuju nazpaměť, takže nemám problém. [...] Chodím se slepeckou holí a oťukávám si cestu. Spíš se tedy pořád ujišťuji, že jdu pořád správně. Jednou jsem takhle zabloudil, ale lidi okolo na mě byli hodní a poradili mi, kudy mám jít. [...] Hůl mám především na to, abych si sáhl na věci, na které nedosáhnu. Holí dokážu poznat materiál podle zvuku třeba, že jde o železo, nebo beton, nebo jestli je něco duté, tak to zaduní. Samozřejmě si všechno nejraději osahám rukama, když si chci být jistý. [...] Po bytě nemám nejmenší problém s pohybem“ (Josef).

Josef nejraději chodí s doprovodem své manželky. Jediná jeho starost potom je, aby poslouchal jejich pokynů. Manželka ho upozorní na všechny překážky a nepříjemnosti a Josef moc ocení, že mu vypráví o tom, co se kolem děje. O důvěře své ženě Josef vůbec nepochybuje a maximálně se oddává jejímu zraku. Když však jde někam sám, musí cestu dobře znát. Pomocí paměti a své bílé hole, je schopen dojít z místa A do místa B bez větších potíží. Svou hůl užívá Josef k poznání předmětů v okolí, dokáže poznat jejich složení a strukturu podle zvuků, které vydávají například dutý sud, železné zábradlí nebo plastovou popelnici. V kombinaci s holí Josef využívá svého sluchu.

„Bez sluchu si nedokážu představit život, abych řekl pravdu. Já miluju hudbu a nechci se chlubit, ale mám absolutní sluch. [...] Při orientaci poznám, kde co zhruba je, protože to odráží zvuk, potom poznám, když v dálce jede auto a umím odhadnout, jestli se přibližuje nebo oddaluje. [...] Zkrátka, když jdu sám, uši a hůlka mi pomůžou dojít, kam potřebuju“ (Josef).

Stejně jako ostatní se Josef oddává z velké části svému sluchu. Má absolutní sluch a žádný zrak, což je zajímavé vyrovnání. V orientaci sluch Josefovi pomáhá lokalizovat věci, které vydávají zvuk i věci které zvuk odrážejí. Sluch mu umožní také udělat si představu pohybu objektů v jeho blízkosti, tedy doslechu. Co se týká čichu, Josef jej nevyužívá významnějším způsobem.

„Čich ani chuť mi výrazně nepomáhají. Poznám, když něco smrdí nebo voní, poznám, když manželka vaří kávu nebo poznám podle chuti, co uvařila, ale to je zhruba všechno“ (Josef).

Dle předchozích úryvků z rozhovorů jasně vyplývá, jakým způsobem se respondenti orientují v prostoru. Jiří a Petra čerpají ze svých vzpomínek, kdy ještě viděli a díky tomu si utváří v hlavě něco jako mapu a to jim pomáhá při pohybu. Petr a Josef nikdy neviděli a naučili se orientaci dle podobných ukazatelů, u nich je však důležitější paměť nežli představitost.

Je velmi zajímavé, že u všech respondentů se objevuje schopnost echolokace. U vidomých lidí to není vůbec běžné, ale v tomto případě se opravdu ukazuje posilování ostatních smyslů, aby pomohly v orientaci, když jeden smysl vypadne. Petr a Josef berou echolokaci jako něco, co prostě umí a je to jejich součástí. Ale Jiří a Petra se zmiňovali o echolokaci velmi neurčitě a pochybovali o této schopnosti. Souhrnně můžeme říci, že sluch je smysl, který nedocenitelně pomáhá v orientaci také tím, že se slepec dokáže v prostoru najít a identifikovat věci kolem sebe jako například silnici, kterou zmínili všichni naši respondenti.

Nepostradatelný pro respondenty je také jejich hmat, respektive možnost si věci ohmatat. Vidící lidé užívají hmat, když chtějí danou věc poznat více do hloubky a zkoumat její kvalitu. V případě nevidomých, však je hmatem zprostředkován prvotní kontakt s touto věcí, při kterém si jsou jistí jejím tvarem a velikostí, stejně jako je tomu u zraku zdravých lidí. Díky tomuto jevu jsou slepci schopni poznat okolí, ale nejsou schopni pojmout opravdu všechno. Když zdravý člověk vyjde před svůj byt, může vidět například stromy, silnici, keře, dům v protější ulici, přijíždějící auto, běžící děti s míčem, květinovou výzdobu na lampách, souseda, který kouká z okna. To všechno bez většího zájmu o okolí – jedná se tedy o standardní situaci každého dne. Když vyjde před dům slepec, vnímá jen některé věci, které vnímal i vidící člověk například slyší jedoucí auto, dokáže odhadnout, že někdo vedle něj proběhne se psem, ale už není schopen určit, jestli se jednalo o dítě. Dle odrazu zvuku dokáže odhadnout, že je před ním nějaká překážka, ve vhodném ročním období snad

pozná dle šustění listu, že jde o strom, ale věci jako souseda v okně, květinovou výzdobu nebo dům přes ulici už vnímat bez zraku nedokáže. Naopak jsou věci, které vnímá nevidomý a vidící člověk si všimne jen ve velmi málo případech. Jedná se například o orientační body a faktory, které pomohou nevidomému se orientovat. Slepec si všímá vystouplých vodicích bodů na chodníku, rozpoložení různých bodů, které mu ulehčují orientaci jako odpadkový koš, výšku obrubníků nebo vzdálenosti a úhly mezi těmito věcmi. Čili pozornost vidomého i nevidomého je zaostřena zčásti na stejné a zčásti na rozdílné objekty a vjemy v okolí. Na podobném názoru se shodli všichni respondenti. Co se týká smyslového vnímání okolí, existují rozdíly mezi jednotlivými slepci, ale nenalezli jsme žádný evidentní rozdíl mezi později osleplými a slepými od narození.

Čichové vnímání našim respondentům pomáhá dotvořit celistvý obraz vnímání jako je identifikace osoby kuřáka. Nejedná se ale o klíčový smysl. Dokonce Petr uvádí: *„Nějak mě netrápí, že nemám čich, nemusím totiž používat žádné pomůcky ani se učit speciální způsoby, abych mohl fungovat.“*

Chuť dle všech respondentů slouží k identifikaci jídla samotného nebo jeho kvality. Využívají chuti hlavně při vaření. Vyjma zmíněného se prý v rámci chuti neliší od ostatních lidí.

4.2 Barevné vnímání

Slepci nejsou schopni zrakového vnímání, tedy ani vnímat očima barvy. V této části se budeme zabývat tím, jestli mají barvy pro slepce nějaký význam, popřípadě jestli je něco co barvy v jejich perspektivě vnímání světa nahrazuje.

„Barvy vůbec nevidím a nejsou pro mě důležité. Samozřejmě vím, co má jakou barvu a umím si to představit, ale už to nijak neřeším. [...] Nepředstavuji si, co má kdo na sobě, nebo jakou mají některý věci barvu, opravdu to vůbec neřeším. [...] Tak obývák máme vymalovaný do žluta a nábytek má hnědou barvu. Nechceme, samozřejmě, aby když někdo přijde, se tu necítil dobře, protože tu budou hrozný kombinace barev, to ne, takže tohle s manželkou řešíme“ (Jiří).

Jiří říká, že barvy neřeší, že pro něj nejsou vůbec důležité. Na druhou stranu je jeho byt laděn do příjemných barev. Důvod je jasný, když přijde návštěva, která je vidomá, chce, aby se u něj cítili příjemně. Barvy tedy bere v potaz, respektive bere na vědomí, že ostatní lidé barvy mohou a v tomto ohledu se přizpůsobuje.

„Od té doby co jsem přišla o zrak, mi barvy chybí. Bez nich je život o něco smutnější. Na druhou stranu není to nic zásadního, bez čeho se člověk nemůže obejít. [...] Jistě, že si pamatuji, jaké jsou barvy nebo jaké mívaly věci barvu, ale už nejsem schopna je rozeznat, tak je neřeším. [...] Ano, to je pravda, důležité barvy pro mě jsou dnes již kvůli ostatním, opravdu nechci chodit v křiklavých věcech jako papoušek“ (Petra).

Petra se již smířila se životem bez barev, ale říká, že jí velmi chybí. V rámci jejího vzhledu a oblečení chce Petra vypadat dobře a být barevně sladěna, proto využívá pomoci kamarádky, která barvy je schopna vnímat. Společně vybírají Petry oblečení.

„Já barvy vůbec nevidím, nikdy jsem je neviděl a nevím, jak vypadají. Samozřejmě nás ve škole učili,⁹ jakou má co barvu, ale v praktickém životě to nevyužiju a neřeším to. [...] Na sobě nosím černé věci a mám to vyřešeno, nemusím nic vymýšlet. [...] Neumím si barvy vůbec představit, takže je to jako by neexistovaly, jen se o nich občas zmíní někdo, kdo vidí“ (Petr).

Petr barvy nikdy neviděl, nikdy neuvidí a proto barvy neřeší. Aby předešel kombinováním barev oblečení, nosí převážně černou barvu. Barvu interiéru jeho bytu zajišťuje jeho otec a Petr to nemusí řešit.

„Mě to vůbec nic neříká. Nikdy jsem žádnou barvu neviděl a nikdy žádnou neuvidím. Je to něco, co jde úplně mimo mě. Když je třeba vybrat něco s barvou, třeba koupit květiny někomu k narozeninám nebo vybrat barvu oblečení nebo jakýchkoli věcí, nechám manželku, aby to vybrala a posoudila. [...] Nosím sladěné oblečení jen kvůli druhým, abych zapadl, ne kvůli sobě“ (Josef).

Josefovi v otázce barev pomáhá jeho manželka. Vybere barvu oblečení, nábytku, nátěru pokojů a Josef celou otázku barev nechává na ni. Z toho jasně

⁹ Ve škole Petra učili barvy tak, že si je musel zapamatovat. Jednalo se pouze o teoretickou znalost barevnosti věcí. Učení probíhalo tak, že paní učitelka řekla dětem, co má jakou barvu a to se museli naučit.

vidíme, že slepci barvy opravdu nevnímají a pro naše respondenty hraje v jejich životě pramalou roli. Petr a Josef, slepí od narození, si ani nedokáží představit, co barva vůbec je, co to znamená. Jiří a Petra sice vědí, jak barvy vypadají, ale už nejsou schopni je víc vidět, takže ví o tom, že existují, ví, jak vypadají, ale už nikdy barvy nebudou schopni vnímat. Výsledek je ale stejný, obě tyto skupiny barvy k životu nijak nevyužívají.

Zbývá tu však otázka, proč se oblékají tak, aby to bylo v souladu s normou okolí. Jedna odpověď může být, že jsou lidé, kteří využívají oblečení, což je normální. Žádné speciální oblečení pro slepce neexistuje, proto nosí to, co ostatní. Všichni respondenti však chodí do obchodu s někým, kdo jim pomůže vybrat oblečení tak, aby jim slušelo (kromě toho, aby bylo pohodlné). Je to pro ně důležité, protože žijí ve světě lidí, kteří mají určitá pravidla oblékání a oni tato pravidla schvalují a přijímají za své. Jedná se o socializační proces a nevidomí jsou jeho součástí i v otázce barev, přestože barvy nejsou schopní vnímat nebo je dokonce nikdy neviděli.

4.3 Setkání s lidmi

V rámci setkávání s lidmi nás bude především zajímat, jak slepci snímají výrazy tváře a jak vůbec získávají informace o druhé osobě, když na danou osobu nemohou vidět.

Výrazy tváře jsou tak specifickým pohybem, že je velmi těžké, aby si nevidomí od narození něco takového představili. *„Vůbec nevím, jak se lidé tváří a popravdě je mi to fuk. Nejsem schopnej to vidět, tak to neřeším. [...] Samozřejmě mi záleží na tom, co si ten druhý myslí nebo jaké má pocity, ale já to musím vyčíst z jeho hlasu. Sahať na obličej by bylo dost divný a vsadím se, že bych asi nic moc nepoznal“* (Petr). *„Nemám možnost vidět, jak se ostatní tváří a než abych si s tím lámal hlavu, opravdu to vůbec neřeším [...] a ani nad tím nepřemýšlím. V rámci komunikace s lidmi se musím spolehnout pouze na mluvenou konverzaci“* (Josef). Je tedy evidentní, že ti, co nevidí od narození, neřeší vůbec výraz tváře, je to něco, co neznají a to, co výraz tváře vypovídá, tedy stejnou nebo co možná nejpodobnější informaci, se snaží hledat v hlase.

Později osleplí Jiří a Petra sice znají, jak vypadají výrazy tváře, ale stejně jako pro slepce od narození, je pro ně nedůležité, jak se lidé tváří. Důležité jsou naopak jiné indikátory emocí jako např. podání ruky nebo

promluva. „O druhých mi něco řekne stisk ruky, jejich vůně a hlavně hlas. Tak já získávám poznatky o ostatních a to, jak se tváří, mě vůbec nezajímá“ (Jiří). „Dříve jsem si představovala, jak se kdo asi tváří, ale potom jsem zjistila, že to opravdu nemá cenu, protože si to nemůžu nijak ověřit. Nyní už vůbec nemyslím na to, jak se druhý tváří a když se chová příjemně, nemám důvod si myslet, že by mě klamal“ (Petra).

4.4 O čem sní nevidomí

V této podkapitole se budeme snažit proniknout do snů nevidomých a zjistit, jestli se jim vůbec zdají sny, o čem se našim respondentům zdá a jestli na jejich sny má dopad, zda přišli o zrak či se narodili již bez možnosti vidět.

Ti, co o zrak přišli v průběhu života, Jiří a Petra, mají normální sny, jako když byli zdraví. Zdají se jim sny s vizuálním obsahem, protože dříve byli schopní vidět a mozek si tyto obrazy pamatuje a dokáže také vytvářet i úplně nové. „Zdá se mi o lidech a já jim vidím do tváře nebo jdu po ulici a někoho potkávám. [...] Někdy mám sny a v nich není žádný obraz jen to, co vnímám bez zraku, je to asi půl na půl“ (Jiří). Dle tohoto úryvku je jasně vidět, že vizuální projev ve snu není v jejich případech pravidlem. „Zrovna nedávno se mi zdálo, že jsem s přáteli v hospodě a taky o louce plné barevných květů. Jsem ráda, že mi zůstali obrazy alespoň ve snech“ (Petra). Sny jsou jediný způsob, jak může Petra „vidět“.

Sny u slepců od narození, Petra a Josefa, jsou omezeny na to, co byli po celý život schopni vnímat. „Mě se sny moc nezdají, ale když ano, tak jsem v nich a moc je nedokážu oddělit od reality. [...] Ve snech samozřejmě nic nevidím, zdá se mi o tom, že hladím psa a on štěká nebo že hraju na klavír“ (Petr). „Mám moc rád sen, kdy jsem na řetízkovém kolotoči a vítr mi fouká do tváře a já létám vzduchem. [...] Ve snech, ale samozřejmě nic nevidím“ (Josef).

4.5 Mediátory

Pojem mediátory v tomto případě užíváme pro věci nebo pomůcky, díky kterým jsou slepci schopni získávat vjemy z okolí bez použití zraku. V této podkapitole shrneme poznatky o těchto mediátorech. Do analýzy jsme zahrnuli jen základní a velmi rozšířené mediátory, protože tvoří základ komunikace slepce s prostředím. Jedná se o dva nejhlavnější – tedy o vodícího psa a bílou hůl. Tyto mediátory fungují v orientaci v prostoru, kde nevidomí mediátory

využívají nejvíce. V této podkapitole také shrneme mediátory v dalších klíčových oblastech analýzy.

Z úryvků rozhovorů z minulé kapitoly vyplývá, že hůl pro nevidomé slouží jako pomůcka na prvním místě a každý ji umí používat. Výjimkou v našem vzorku by mohl být Petr, ale i on sám se s bílou holí naučil velmi dobře orientovat v rámci učení ve škole pro žáky se zrakovým postižením. Respondenti si potřebují osahat okolní prostředí a právě k tomuto účelu je tato hůl perfektní. Mohou si zmapovat terén, aniž by jim hrozilo nebezpečí, že se uhodí nebo zraní, když se budou shýbat.

„Bez očí teď dokážu vnímat o hodně menší část prostoru, dříve jsem kolem sebe viděla 50, 100 metrů a dnes okolo sebe mohu mapovat okolí na nejvýše metr daleko“ (Petra). „Hůl mi pomáhá ohmatat prostor kolem mě, je to jako prodloužená ruka, kterou si osahám, jestli můžu dál pokračovat v cestě“ (Josef).

Podle předchozí kapitoly je zřejmé, že naši respondenti používají bílou hůl všichni, ať už v menší nebo větší míře. Vodicího psa využívá pouze Jiří a Petr. Z předešlých citací je zřejmé, že oba mají k psovi opravdu velký vztah. Rozhovor s Petrem probíhal v období, kdy si zvykal na nového vodicího psa a věděl, že ho ten stávající opustí. Při rozhovoru byl Petr velmi smutný z toho, že musí tento vztah ukončit. Říkal: *„Je to pro mě opravdu hodně citlivý, obzvlášť teď. Jsme prostě partáci a bude mi chybět.“* Potom se na chvíli odmlčel. Jiří má se svým psem taktéž velmi silný vztah a oba velmi oceňují, jak jim pes dokáže pomoci při orientaci a jak zrychlí jejich pohyb. Jiří říká: *„Když jdeme po ulici, jsme jako jeden, dám povel a on ho udělá, je to jako když mozek dá povel nohám a vy se zastavíte. Nedokážu si představit lepší náhradu zraku.“*

U barevného vnímání, žádný přímý mediátor neexistuje. Slepec není schopen poznat kvalitu barvy. Jediná možnost jak se zajímat o problematiku barev je skrze další osobu, která vidí. Při osobním setkáním s lidmi slepci nejsou schopni zjistit jak se druhý tváří nebo jak gestikuluje. Akt setkání však doplňují jiným prostředkem a tím je např.: podání ruky (tedy hmatový mediátor) nebo verbální komunikací. Sny u nevidomých od narození

zprostředkovávají všechny smysly kromě zraku. Jedná se o komplexní vjem, který není nahrazený, ale posílený. To znamená, že zrak není ničím zprostředkován, ale vjemy ostatních smyslů pracují ve větší míře. Slepci, kteří o zrak přišli v průběhu života, jsou schopni ve snech vjemů jako zdraví člověk a tudíž zde žádný mediátor není potřeba.

4.6 Pohled na realitu

Na základě analýzy příběhů můžeme popsat realitu na základě každodenní zkušenosti slepců. Jde o to jak se subjektivní realita konstruována samotnými jedinci. Realita slepců je odlišná o reality jedinců, kteří mohou vidět. Vidomý člověk vyjde na ulici před svůj dům a může vnímat, jakou barvu má obloha, vidí lidi okolo sebe, stromy a květiny, sousedy, kteří se rozhlíží z okna, v dálce páru, která vychází z lesa, chlapce, který běží okolo něj se svým psem. Slepec, v tom samém prostoru, je schopen některé věci vnímat stejně, například teplotu vzduchu nebo vítr. Poté jsou věci, které může vnímat, ale jiným způsobem a jen do určité míry. Příkladem jsou jedoucí auta, která je slepec schopen slyšet, ale není schopen je přesně lokalizovat nebo kvalitativně na dálku poznat. Dále jsou tu objekty, které vnímat nemůže, protože jsou viditelné pouze zrakem. Jde například o paní na druhém chodníku, o to jakou barvou je vymalovaný panelový dům v sousedství. Existují však i věci, které realita slepých obsahuje a realita vidomých je postrádá. Jedná se o soubor vodicích linií a bodů, které pomáhají slepcům v orientaci. Normální člověk o nich možná slyšel, možná ví, k čemu slouží, ale nevyužívá je a proto jeho fungování nemají význam.

Realita, kterou slepci zažívají, se prolíná s realitou vidomých, ale je konstruována tím, co každý den zažívají. V realitě nevidomých neexistují barvy ani předměty, které nelze slyšet a dotknout se jich. Neexistují zde úšklebky a grimasy lidských tváří. Je to svět bez vizuálních obrazů. Slepci žijící v této realitě od narození, neznají realitu lidí, kteří vidí. Žít ve světě slepých jim přijde naprosto normální a naši respondenti by ani nechtěli mít možnost vidět, protože jsou již zvyklí.

5. ZÁVĚR

Práce se zabývá tím, jak vnímají okolní svět lidé, které nemají možnost vidět. Pracovali jsme pouze s absolutní slepotou, protože pouze ta nám umožňuje zkoumat všechny atributy vnímání nevidomých, bez zohlednění zraku. Nevidomé jsme však pro potřeby práce rozdělili na ty, kteří o zrak přišli v průběhu života a na ty, kteří se již slepí narodili.

Zdravý člověk vnímá zrakem většinu všech svých vjemů. Slepci si však musí pomáhat zapojením ostatních smyslů, které jim mohou pomoci přizpůsobit se běžnému životu. Tyto smysly se u nich zázračně nevyvinou, ale tréninkem se dokáže zdokonalit jejich vnímání. Dále slepci ke kompenzaci zraku používají různé pomůcky. My jsme se zaměřili na ty nejpoužívanější, kterými jsou vodící pes a bílá hůl. To vše jim pomáhá vnímat okolí a zastupuje jejich zrakové vnímání. Hlavní témata, která jsme v této práci analyzovali, byla orientace v prostoru a mediátory k ní sloužící, vnímání barev, jak probíhá vnímání tváře při osobním setkání a jak se vnímání promítá ve snech nevidomých. Právě odpovědi na tato témata odhalují perspektivu toho, jak vnímají slepci svět. V rámci výzkumu jsme se také zaměřili na to, jaký má vliv na vnímání slepců skutečnost, jestli o zrak přišli v průběhu života nebo jestli se narodili slepí.

Prostorová orientace je pro slepce klíčová věc, která jim umožní pohyb. Vidomí lidé se orientují z větší části podle zraku, který jim dá informaci o věcech v prostoru. O věcech, které jsou bezprostředně okolo nich i o těch ve větší vzdálenosti od nich. Slepci však tento smysl nemají. Při orientaci jim nejvíce pomáhá sluch a hmat. Sluch jim dává informace o okolí od nich vzdálenějším a hmat informace o objektech v bezprostřední blízkosti. Jedná se o jiný způsob vnímání než o zrakové, ale jde především o stejný cíl, o to získat co nejvíce informací z okolí. K tomu našim respondentům pomáhá také echolokace, tedy lokalizování objektů v prostoru na základě odraženého zvuku. Respondenti osleplí v průběhu života, ji berou jako něco nového a nejsou si jí příliš jistí, ale respondenti slepí od narození ji berou jako samozřejmost. Čich a chuť slouží slepcům spíše k dotvoření obrazu o světě,

nejsou klíčovými smysly pro orientaci nebo vnímání světa. Když se nevidomý chce dostat z bodu A do bodu B užívá k orientaci orientační body, podle kterých volí směr své trasy. Ukázalo se, že ve způsobu využívání těchto bodů, se neliší ti, co oslepli později a ti, co se slepí narodili. Rozdíl je však v tom, že později osleplí respondenti se orientují spíše na základě představ z doby, kdy viděli a utvářejí si v hlavě jakousi mapu prostoru. Nevidomí od narození pracují především na základě své paměti jednotlivých orientačních bodů.

Vnímání barev u slepců je nulové. Jelikož slepci nic nevidí, nemohou vnímat ani barvy. Naši respondenti si ani nesnaží představovat, co má v prostoru jakou barvu. Není to důležité jak pro nevidomé od narození, tak pro později osleplé s tím rozdílem, že později osleplí si dokáží vybavit, jak barvy vypadaly. I přes tento fakt však respondenti dbají na to, aby jejich oblečení barevně ladilo a jejich byty byly vybaveny do příjemných barevných odstínů. To je dáno socializací. Všichni lidé včetně slepců se začleňují do své většinové společnosti a přijímají tak i barevný vkus lidí, kteří vidět mohou.

Při osobním setkání slepci nedokáží identifikovat výraz tváře. Jediná možnost je hmatově prozkoumat, jak se daný člověk tváří, ale to není u standartní komunikace vůbec vhodné. Oba typy našich nevidomých respondentů preferují poznání emocí pomocí poslechu hlasu nebo stisknutí ruky. Jelikož výrazy tváře nemohou vnímat, jsou pro ně nepodstatné a ani si je nepředstavují.

Sněním u nevidomých jsme se zabývali, protože jde o obraz světa ve snu. Sny u nevidomých od narození se neliší od jejich vnímání. Ve snech zažívají především sluchové a hmatové vjemy. Později osleplí však své sny prožívají i vizuálně a dokáží tvořit ve snech nové obrazy. Je to pro ně jediná šance, jak na chvíli opět „vidět“.

Mediátory neboli pomůcky, díky kterým nevidomí vnímají svět a prostor, jsou především bílá hůl a vodící pes. Existuje i mnoho jiných pomůcek, které zlehčují nevidomým život, ale pro potřeby této práce postačily tyto dvě, které patří k nejzákladnějším především proto, že umožňují orientaci a vnímání prostoru. Dle sebraných informací od našich respondentů je bílá hůl zpravidla

základní pomůcka, kterou mají slepci vždy při sobě, ať jdou kamkoliv. Zprostředkovává jim informaci o tom, co se nachází v jejich blízkosti. Bílá hůl má funkci prodloužené ruky, dovolí nevidomému osahat si i objekty, na které nedosáhne rukou. Vodicí pes je též velmi rozšířen mezi slepci a jeho úloha je zjednodušit a zrychlit pohyb nevidomého. Mezi našimi respondenty, kteří využívají vodicí psy, je velké pouto mezi pánem a svým psem. Slepec svému psovi věří, že zastaví, když uvidí překážku nebo upozorní na blížící se nebezpečí. Vodicí pes pro slepce není jen pomůcka, je to přítel, na kterého se mohou spolehnout a při chůzi nahrazuje jejich oči. Mediátory jsou věci, které umožňují samotný kontakt se světem, dovolují vnímat slepým prostor na takové úrovni, že mohou být téměř soběstační a v tom je jejich důležitost. To, jak vnímají slepci svět, je limitováno právě těmito mediátory.

Nemožnost užití zraku při vnímání, způsobilo, že si slepci vytvářejí svoji vlastní realitu na základě rutinních zkušeností s životem, ve kterém není možno cokoli vidět. Jedná o soubor každodenních zkušeností a reakcí na jejich situaci. Realita je tvořena subjektivní perspektivou, tedy tím co slepci vnímají, jak přijímají informace. Svět nevidomých nemůžeme poměřovat se světem vidomých, i když z části se prolínají. Realita, ve které žijí nevidomí, neobsahuje žádné vizuální obrazy, barvy ani vzdálené předměty, které není možno slyšet ani cítit. Obsahuje však objekty a prostředky, které slepcům pomáhají vypořádat se s jejich situací, jakou jsou vodicí linie, vodicí psy, bílé hole nebo schopnost echolokace.

6. BIBLIOGRAFIE

6.1 Seznam použité literatury

BERGER, P. I., LUCKMANN, T. (1999). *Sociální konstrukce reality* (Brno: CDK).

BRUNER, J. (2001). Self-making and world-making. In: BROCKMEIER, J., CARBAUGH, D. eds. *Narrative and Identity*. Studies in Autobiography, Self and Culture (Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company).

ČÁLEK, O. (1985). *Raný vývoj dítěte nevidomého od narození* (Praha: UK).

ČÁLEK, O. (1991a). Akceptace vady u zrakově těžce postižených osob. In: ČÁLEK, O., CERHA, J., HOLUBÁŘ, Z. *Vývoj osobnosti zrakově těžce postižených* (Praha: SPN).

ČÁLEK, O. (1991b). Nonakceptace vady u zrakově těžce postižených osob. In: ČÁLEK, O., CERHA, J., HOLUBÁŘ, Z. *Vývoj osobnosti zrakově těžce postižených* (Praha: SPN).

DYLENSKÝ, I. (2005). Barvy, barevné vnímání a koloroterapie. *Kontakt VII* (1–2), s. 177–181.

FERRAROTTI, F. (2003). *On the Science of Uncertainty. The Biographical Method in Social Research* (Maryland: Lexington Books).

FINKOVÁ, D. (2012). *Základy tyflopédie*. In: LUDÍKOVÁ, L. - KOZÁKOVÁ, Z. a kol., *Základy speciální pedagogiky* (Olomouc: UP), s. 41–48.

FLENEROVÁ, H. (1985). *Kapitoly z tyflopédie* (Praha: UK).

FRANCOVÁ, P. (2005). *O čem se sní poslepu* (Praha: Okamžik).

GARFINKEL, H. (1967). *Studies in ethnomethodology* (Englewood Cliffs: Prentice-Hall).

GIDDENS, A. (1999). *Sociologie* (Praha: Argo).

- JEŘÁBEK, H. (1992). *Úvod do sociologického výzkumu* (Praha: Carolinum).
- KAUFMANN, J. C. (2010). *Chápající rozhovor* (Praha: Sociologické nakladatelství).
- KEBLOVÁ, A. (1999a). *Hmat u zrakově postižených* (Praha: SEPTIMA).
- KEBLOVÁ, A. (1999b). *Sluchové vnímání u zrakově postižených* (Praha: SEPTIMA).
- KEBLOVÁ, A. (1999c). *Čich a chuť u zrakově postižených* (Praha: SEPTIMA).
- KONOPÁSEK, Z. (1994). *Auto/biografie a sociologie* (Praha: Institut sociologických studií FSV UK).
- LITVAK, A. G. (1979). *Nástin psychologie nevidomých a slabozrakých* (Praha: SPN).
- MEAD, G. H. (1934). *Mind, self and Society. From the Standpoint of a Social Behaviorist* (Chicago: University of Chicago press).
- RUSTIN, M. (2003). Reflections on the Biographical Turn in Social Science. In CHAMBERLAYNE, P. – BORNAT, J. – WENGRAF. *The Turn to Biographical Methods in Social Science. Comparative Issues and Examples* (London: Routledge).
- ŠTRÉBOVÁ, M. (2002). *Poznáváme svět se zrakovým postižením. Úvod do tyflopédie* (Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem).
- WIENER, P. (1986). *Prostorová orientace a samotný pohyb zrakově postižených* (Praha: Avicentrum).

6.2 Seznam použitých internetových zdrojů

- HELPPES (2013). *Vodící psi pro osoby se zrakovým postižením* (<http://www.helppes.cz/psi-pomocnici/psi-pomocnici-pro/vodici-psi-pro-nevidome/>, 12.1.2015).

SONS (2012). *Kompenzační pomůcky pro zrakově postižené*
<http://www.sons.cz/pomucky.php>, 12.1.2015).

7. RESUMÉ

This bachelor thesis discovers the perspective from which people, who are unable to see, perceive the world. In particular, we have focused on the ways of orientation of blind people in the vicinity. The work is divided into three parts – a theoretical part, methodology and analysis. In the theoretical part we described, what it means to be blind, what are the types of blindness, how works the individual senses by blind people and how blind people perceive colours, meeting with other people and how they orient themselves in the space. The methodology part describes the biographical method and ethnomethodology and also the qualitative research. For the needs of work we realized four interviews with totally blind people. Jiří and Petra went blind during life, Petr and Josef were born already blind. Their stories gave the basis of analytical part of this work.

From the analytical part emerged, that respondents orient in the space thanks to sense of touch, sense of hearing and aids for blind people. The sense of hearing is able to warn them about the danger and helps to locate the objects in the space. The sense of touch allows them to get to know the quantity of subjects and objects. The most common aids of our respondents are the white stick and guide dog. The white stick works as a lengthened hand, that allows touching the ground in the nearest vicinity and the guide dog leads the blind man and replaces his eyes. The less used senses are sense of smell and sense of taste. Furthermore, it appears that the perception of colours is for blind people insignificant and they solve colours only in connection with the fashion style, so that they don't look eccentrically. The blind people, who have never seen before, have in the dreams the same perception as in the waking state. Conversely, the blind people, who lost their eyesight during their life, can see in the dreams. For them is this the only way how to remind how it is to see.

Sighted and blind people live in two worlds that overlap, but are not identical. These worlds are limited by what these people actually perceive. The reality of blind people is deprived of colours perception, human expressions or

overall view of surroundings, but they are able to perceive things, that are contrary hidden for wealth people. It is the connection between the blind man and his guide dog, guide lines that help to move of the echolocation ability.